

ve všech těchto lidech vpravdě lidské, tím zůstává podstatně nedotčeno, a to i tehdy, když v důsledku válečných událostí ztratí všechno, i svůj život. Podobně to platí i pro Pasternakův román *Doktor Živago*. A pokud nás světové dějiny posledních dvou světových válek vůbec něco mohly naučit, pak snad to, že nejsou tím, podle čeho bychom mohli orientovat svůj život. Orientovat se uprostřed dějin podle nich by bylo stejné jako chtít se po ztroskotání lodi udržet na vlnách.

Přeložil Miroslav Petříček jr.

HISTORICISMUS, HISTORIE A FIGURATIVNÍ OBRAZNOST^a

Hayden White

Diskuse o „historicismu“ se někdy odvíjejí z předpokladu, že „historicismus“ spočívá ve zřejmém a neospravedlnitelném zkreslení vlastního „historického“ způsobu podání reality. Tak například někteří mluví o historikově zájmu o detailní popis a kladou jej proti zájmům historicisty o zobecnění. Kromě toho se předpokládá, že historik se zajímá o rozpracování různých hledisek spíše než o vytváření teorií, což je záměrem historicisty. Dále se předpokládá, že historik upřednostňuje narativní, historicista však analytický způsob podání. A konečně, zatímco historik studuje minulost pro ni samu nebo, jak se říká, „samoučelně“, historicista chce využít svých znalostí minulosti, aby osvětlil problémy své přítomnosti nebo, v horším případě, aby předpověděl směr budoucího historického vývoje.¹

^a H. White, *Historicism, History and the Figurative Imagination*, in: *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, Baltimore – London, The Johns Hopkins University Press 1978, str. 100–120.

[Pozn. překl.: Klíčový pojem „representation“ překládám jako „podání“. Jsem si vědom problematičnosti tohoto řešení, ale jiné možnosti považuji za minimálně stejně problematické. Některé další důležité pojmy uvádím v původním znění v závorce za překladem. Za mimořádnou a obětavou pomoc při překládání děkuji Karlovi Novotnému a Jitce Tulkové, za cenné rady Karlu Theinovi, Martinu Procházkovi a Janu Čermákovi.]

¹ Jedná se samozřejmě o Popperův názor. Viz Karl R. Popper, *The Poverty of Historicism*, London 1961, str. 143–152; český překlad *Bída historicismu*, Praha 1994, str. 111–117. Podobně Georg Iggers činí rozdíl mezi tím, co nazývá „smyslem pro dějiny“, a „historicismem“. To první je spjato s „vědomím, že minulost je podstatně odlišná od přítomnosti“, druhé s pokusem porozumět „minulosti v její jedinečnosti“ a s odmítnutím nutkání „poměřovat minulost normami osvícenství“. Viz jeho stať „*Historicismus*“ in: *Dictionary of the History of Ideas*, vyd. Philip W. Wiener, New York 1973, 2. díl, str. 457. Zde se samozřejmě Iggers zabývá tím druhem historicismu, který Meinecke analyzoval ve svém proslulém díle *Die Entstehung des Historismus*, München 1936, tj. „individualizaci“ v protikladu k „zobecnování“ mnohosti. Pro Meineckeho neznamenal *historismus* deformaci

Maurice Mandelbaum ve své práci, která dnes musí být považována za nejúplnější *filosofickou analýzu* pojmu, definuje *historicismus* jako požadavek „odmítnout názor, že historické události mají svůj osobitý charakter, který může být pochopen nezávisle na tom, že je vnímáme jako pevně zasazené do celku vývoje“ (*History, Man, and Reason: Study in Nineteenth-Century Thought*, Baltimore 1971, str. 42–43). Mandelbaum však popírá, že historicismus je buď *Weltanschauung*, nebo ideologie, a tím méně filosofické stanovisko. Tvrdí, že historicismus je spíše „metodologickým krédem týkajícím se vysvětlení a hodnocení“. Podle tohoto přesvědčení „má být adekvátního porozumění podstatě jakéhokoli fenoménu a adekvátního určení jeho hodnoty dosaženo posouzením fenoménu z hlediska místa, jež zaujímal, a role, kterou hrál, v procesu vývoje“ (tamtéž). Historicismus je tedy, podle Mandelbaumova vysvětlení, teorií hodnoty spojenou s některou verzí geneticismu. Nicméně jeho námitky proti historicismu jsou v podstatě stejné jako Popperovy. Historicisté se mýlí v tom, že konceptualizují dějiny jako „proud“ vývoje, spíše než jako „velmi komplexní síť, jejíž jednotlivá vlákna mají oddělené, přesto však křížující se historie“ (tamtéž). [Pozn. překl.: *Geneticismus – teorie tvrdící, že lidská povaha, osobnost, ale i dějiny jsou determinovány genetickými faktory. Formulována P. B. Medawarem v roce 1959.*]

Jak lze snadno nahlédnout, tyto charakteristiky rozdílů mezi ve vlastním slova smyslu historickým a historicistním přístupem k dějinám odpovídají těm, které jsou konvenčně užívány k odlišení „historiografie“ a „filosofie dějin“. Snažil jsem se dokázat jinde, že konvenční rozlišování mezi historiografií a filosofií dějin více zatemňuje než osvětluje skutečnou povahu historického podání.² V tomto eseji se pokusím dokázat, že konvenční rozlišování mezi „historií“ a „historicismem“ je ve skutečnosti zbytečné. Budu naopak tvrdit, že každé „historické“ podání, jakkoli zacházející do podrobností, jakkoli narativní, vědomě omezené určitou perspektivou a soustředěné k obsahu svého tématu „kvůli němu samému“, obsahuje většinu prvků toho, co

„smyslu pro dějiny“, ale jeho plné uskutečnění. Pokud však Meinecke pozvedl obecný „smysl pro dějiny“ na světový názor zahrnující „intuicionismus“, „holismus“, „organicismus“ atd., způsobilo to upadnutí do onoho „historicismu“ v hanlivém slova smyslu, jak jej užíval Popper, byť do té jeho podoby, kterou nazýval „antinaturalistickou“ různorodostí.

² H. White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore 1973, Úvod.

konvenční teorie nazývá „historicismem“. Historik *zpracovává* svůj materiál ne-li přímo v souladu s tím, co Popper nazývá a kritizuje jako „rámec předem vytvořených představ“,³ pak jako odpověď na imperativy narativního diskursu obecně. Tyto imperativy jsou ve své podstatě *rétorické*. V následujícím textu se pokusím ukázat, že i v *jazyce* samém, který historik užívá k popisu předmětu svého zkoumání, dříve než se může pokusit formálně jej vysvětlit nebo interpretovat, podřizuje předmět svého zkoumání jistému druhu zkreslení, kterému historicisté podřizují své látky explicitněji a formálněji.

Vznést otázku rétoriky historického diskursu znamená předložit problém týkající se podstaty popisu a analýzy v oborech, které (jako například historiografie) dosud nedosáhly toho statutu vědy, jaký mají fyzika, chemie a biologie. Prozatím ponechávám stranou problém, který názorně ukázal Claude Lévi-Strauss, totiž, že historie nemá ani žádnou specificky vlastní metodu, ani žádný specifický předmět a že její základní metoda, spočívající v uspořádání událostí, které by mohla analyzovat, v posloupnosti podle toho, jak se původně staly, je jednoduše předběžná fáze *jakékoli* analýzy hodné označení „vědecká“.⁴ Chci se krátce pozastavit u Lévi-Straussova tvrzení, že totiž v dějinách, jako ostatně v kterémkoli poli událostí (field of occurrence), které bychom podrobili analýze, je obsažen paradoxní vztah mezi *množstvím informací*, jež může být poskytnuto v jakémkoli daném vyličení tohoto pole, a *způsobem jeho pochopení*, kterého můžeme dosáhnout.

Lévi-Strauss má za to, že „historické pole“, celkový předmět historikova zájmu, je tvořeno polem událostí, které se na mikroúrovni rozkládá do množství fyzikálně-chemických impulsů, na makroúrovni pak do přílivových a odlivových rytmů vzestupu a pádu ce-

³ Ačkoli Popper nesouhlasí s „rámec předem vytvořených představ“, nemá žádné námitky proti tomu, aby historik přijímal „předem“ vytvořené selektivní hledisko“ jako základ pro své vyprávění (viz K. R. Popper, *The Poverty of Historicism*, str. 150; česky: *Bída historicismu*, cit. d., str. 116). Zdá se, že rozdíl spočívá v tom, že první přístup vede k překroucení fakt tak, aby odpovídala teorii, zatímco druhý poskytuje pohled na fakta z určité perspektivy. První ústí v „teorii“ o dějinách, druhý v „interpretacích“. Kritérium pro hodnocení soupeřících interpretací zahrnuje zřetel vůči požadavkům na ně kladeným (zda mají být posuzovány jako *potvrzené* teorie) a rozhodnutí, zda jsou „zajímavé“ a „vynalézavé“ ve své „podnětnosti“ (tamtéž, str. 143–145; česky: *Bída historicismu*, cit. d., str. 111–114).

⁴ Claude Lévi-Strauss, *The Savage Mind*, London 1966, str. 257–262; česky: *Myšlení přírodních národů*, Praha 1971, str. 353–361.

lých civilizací. V jeho schématu korespondují mikro- a makroúrovně s hranicemi souboru vysvětlovacích strategií, které se pohybují od pouhého kronikářského řazení jednotlivých událostí na jedné straně po tendenci k všezahrnujícím kosmologiím na straně druhé. Vztah mezi mikro- a makroúrovni charakterizuje dvojicí pojmů informace-pochopení. Vztah mezi nimi pak Lévi-Strauss vysvětluje formou paradoxu: čím více informací se snažíme zaznamenat o jakémkoli existujícím poli událostí, s tím menším pochopením tohoto pole můžeme počítat a čím větší pochopení tvrdíme, že poskytujeme, tím méně informací je zahrnuto do zobecnění, jež má dané pole událostí vysvětlit.⁵

Je zřejmé, že Lévi-Strauss zde rozšířil svou vlastní verzi strukturalistického pojetí bipolarity jazyka na teorii poznání. Jeho dvojice pojmů informace-vysvětlení odpovídá pojmům užívaným Romanem Jakobsonem a jinými k charakteristice dvou jazykových os, případně metonymického a metaforického pólu.⁶ Tyto dva póly užití jazyka jsou ztotožněny s osami kombinace a selekce kteréhokoli smysluplného řečového aktu. To poskytuje základ Lévi-Straussově charakteristice vztahu mezi syntagmatickou a paradigmatickou osou jakéhokoli diskursu, který má reprezentovat pole událostí obsahující zároveň aspekt jak procesu, tak struktury, jak diachroničnost, tak synchronicitu. Tak na spodní (nebo mikro) hranici dějinného pole neexistuje podobnost, ale jen souměrnost, na horní (nebo makro) hranici není rozdíl, je jen podobnost. A tak je tomu také v diskursu, který bychom vytvořili s cílem podat to, co vnímáme, jako událost v „poli dějin“. Historický diskurs se snaží podat to, co lze rozložit podél časové osy struktury, jejíž části jsou vždy něčím méně než celkem, který vytvářejí, a jejíž celek je vždy něčím více než souhrnem částí nebo etap, které ji tvoří.

Nechci se nyní podrobně zabývat tímto rozšířením teorie jazyka na teorii poznání. Prozatím si chci jen povšimnout skutečnosti, že pro Lévi-Strausse jsou *všechny* vědy (včetně věd o neživé přírodě) založeny na *libovolných* vymezeních oblastí, které budou vědami zaujímané mezi pólem mytického porozumění celku zkušenosti na jedné straně a „kvetoucím a šumícím zmatkem“ individuálního vnímání na straně druhé. Z jeho pohledu to platí zvláště o oboru, jako je historio-

⁵ Tamt., str. 261; česky: *Myšlení přírodních národů*, cit. d., str. 359–360.

⁶ R. Jakobson – M. Halle, *Fundamentals of Language*, The Hague 1956, kap. 6.

grafie, která se snaží pokrýt specificky *lidskou* sféru, předpokládané „střední pásmo“ mezi dvěma krajnostmi. Ale toto předpokládané střední pásmo se nevynoří apodikticky ze zmatku událostí a zpráv, které máme o lidské minulosti a přítomnosti. Musí být vytvořeno. Lévi-Strauss se domnívá, že je tvořeno působením pojmové strategie, jež je *mytická* a ztotožňuje „historické“ se zkušenostmi, způsoby myšlení a praxí, které jsou příznačné pro moderní západní civilizaci. Lévi-Strauss tvrdí, že předpokládaná „koherence“ dějin, kterou západní historické myšlení považuje za předmět svého studia, je koherencí mýtu. To platí jak pro „vlastní“, konvenční, narativní historiografii, tak pro daleko více schematizované protějšky historiografie spadající do filosofie dějin.⁷

Zdá se tedy, že koherencí mýtu míní Lévi-Strauss výsledek užití narativních strategií, pomocí nichž jsou základní jednotky příběhu (nebo skupiny událostí) uspořádány tak, aby dodaly nějaké čistě lidské struktuře nebo lidskému procesu podobu kosmické (nebo přírodní) nutnosti, adekvátnosti nebo nevyhnutelnosti. Příběhy o založení měst nebo států, o původu třídních rozdílů a výsad, o fundamentálních sociálních transformacích, jakými jsou revoluce a reforma, o specifických sociálních reakcích na přírodní katastrofy atd., tedy všechny takové příběhy, připomíná Lévi-Strauss, ať jsou prezentovány z hlediska sociálních věd nebo historie, mají nádech mytičnosti, protože „kosmologizují“ nebo „naturalizují“ to, co ve skutečnosti není *ničím jiným* než lidskými konstrukcemi, které by mohly být úplně jiné než takové, jaké náhodou jsou. Podle takového pojetí tedy *historizovat* jakoukoli strukturu, psát její historii, znamená mytologizovat ji, a to buď s cílem uskutečnit její přeměnu tím, že se předvede, jak „nepřirozená“ je (jako v případě Marxe a pozdního kapitalismu), nebo s cílem znovu posílit její autoritu tím, že se ukáže, nakolik je ve shodě se svým kontextem, jak adekvátně se přizpůsobuje „řádu věcí“ (jako v případě Rankeho a restaurační společnosti). Historie, tvrdí Lévi-Strauss, není nikdy jen historií *o něčem*, je vždy také historií *pro něco*. A není to jen historie *pro něco* v tom smyslu, že je psána s nějakým ideologickým cílem, ale i proto, že je určena pro určitou sociální skupinu nebo pro určité čtenáře. Dokonce víc než to. Tento záměr a směřování historického podání jsou vyjádřeny v jazyce samém, který historik užívá k charakteristice svých dat, dříve

⁷ Claude Lévi-Strauss, *Overture to Le Cru et le cuit*, in: *Structuralism*, vyd. Jacques Ehrmann, New York 1966, str. 47–48.

než může uplatnit jakýkoli formální analytický postup nebo výklad, který by na ně mohl přenést, aby odhalil, co „ve skutečnosti jsou“ nebo co „opravdu znamenají“.⁸

Někdo by mohl namítnout, že to vše je dosti důvěrně známé. S variantami tohoto výkladu jsme se setkali již v Mannheimově analýze ideologických základů forem historického vědomí v knize *Ideologie a utopie* a především v jeho analýze konzervativních důsledků ran-kovského historicismu ve studii „Konzervativní myšlení“.⁹ Lévi-Straussovo pojednání vztahu mezi historickým myšlením a mytickou imaginací je však mnohem radikálnější než jakákoli Mannheimova formulace. Lévi-Strauss totiž nenalézá podnět k mytologizování ve skutečných nebo domnělých zájmech sociálních skupin, pro které by mohly být psány různé druhy historiografií, jak je tomu u Mannheima, ale spíše v podstatě jazyka samého. Přesněji řečeno, Lévi-Strauss nalézá podnět k mytologizování v poetickém nadání, které se projevuje stejně lehce v tak údajně realistické formě prozaického diskursu, jakou je historiografie, jako ve zjevně metaforické podstatě formy diskursu nazývané „civilizovaným“ člověkem „poezie“.

Jedním z nejdůležitějších úspěchů moderní lingvistické teorie je sjednocení pojetí poezie a prózy v obecné teorii jazyka jakožto diskursu. Důsledky tohoto sjednocení byly obzvláště plodné pro obor stylistiky. Problém stylu v Jakobsonově zpracování nás přivádí k poznání, že každý diskurs je zprostředkováním mezi metaforickými a metonymickými póly jazykového chování pomocí „řečnických figur“, jež byly původně studovány klasickými teoretiky rétoriky. Podle Jakobsonova názoru stylistika musí usilovat o analýzu poetické dimenze každého jen zdánlivě *prozaického* diskursu, právě tak jako se musí snažit odhalit prozaické jádro „sdělení“ obsažené v každé zjevné *poetické* promluvě.¹⁰ Sjednocení prozaického a poetického v rámci obecné teorie diskursu má významné důsledky pro naše chápání toho, co je zahrnuto do oborů, které se (jako historiografie) snaží být ve

⁸ Claude Lévi-Strauss, *The Savage Mind*, str. 257–258; česky: *Myšlení přírodních národů*, cit. d., str. 353–355.

⁹ Viz K. Mannheim, *Ideology and Utopia*, přel. Louis Wirth and Edward Shils, New York 1946, str. 104 nn.; česky: *Ideologie a utopie*, Bratislava 1991, str. 164 nn.; též, *Conservative Thought*, in: *Essays in Sociology and Social Psychology*, vyd. Paul Kecskemeti, New York 1953, str. 74–164.

¹⁰ Roman Jakobson, *Linguistics and Poetics*, in: *Style in Language*, vyd. Thomas A. Sebeok, New York and London 1960, str. 350–377.

svých podáních světa objektivní a realistické, avšak vlivem nepřiznaného *poetického* prvku ve svém diskursu skrývají před sebou samými svou vlastní subjektivitu a kulturní ohraničenost.

Platí-li Jakobsonovo pojetí, pak historické psaní musí být analyzováno primárně jako druh prozaického diskursu, dříve než mohou být přezkoumány jeho nároky na objektivitu a pravdivost. Znamená to podrobit jakýkoli historický diskurs *rétorické* analýze, aby byla odhalena poetická vnitřní struktura toho, co chce být pokládáno za prostý prozaický výklad reality. Tvrdím, že taková analýza by nám umožnila klasifikovat rozličné typy historického diskursu pomocí modalit figurativního užití jazyka, které jsou v tom kterém historickém diskursu upřednostňovány. Dovolila by nám přesáhnout analyticky bezcennou klasifikaci historických pojednání uspořádaných do dvou vzájemně se vylučujících tříd definovaných jejich zájmem o jednotlivé *versus* obecné, minulost *versus* přítomnost a budoucnost, hledisko *versus* teorie atd. Umožnila by také zrušení falešného rozlišení mezi tím, co je ve vlastním slova smyslu „historické“ a co je pouze „historicistní“ vylíčení dějin a dovolila by odkrýt, do jaké míry je daný historický diskurs přesněji klasifikován jazykem užívaným k popisu předmětu studia než formálními analytickými technikami, jež používá s cílem „vysvětlit“ tento předmět.

Rétorická analýza historického diskursu by vedla ke zjištění, že každá historie hodná toho jména obsahuje nejen určité množství informací a vysvětlení (nebo interpretací) objasňujících, co tyto informace „znamenají“, ale obsahuje také více či méně otevřeně sdělení o stanovisku, které má čtenář zaujmout, dříve než přijme *jak* předložená fakta, *tak* jejich formální interpretaci.¹¹ Toto sdělení je obsaženo ve figurativních prvcích objevujících se v diskursu, které slouží čtenáři jako podvědomě projektované signály poukazující na *povahu* studovaného předmětu. Tyto figurativní elementy pak hrají tím důležitější roli jako složky sdělení historického diskursu, v čím větší míře je diskurs sám formulován spíše obyčejným než odborným jazykem. Z tohoto hlediska nelze na historiky, kteří se pyšní tím, že se vyhýbají užívání veškerého žargonu a odborné terminologie v popisech a analýzách předmětu svého bádání, pohlížet jako na ty, kteří se vyvarovali historicismu. Spíše to jsou historicisté zvláštního druhu. Vzhledem k tomu, že si nejsou vědomi, do jaké míry to, co říkají o svém před-

¹¹ Tamt.

mětu, je naprosto neodmyslitelné od toho, *jak* to říkají, není-li to s tím přímo identické, budu je nazývat figurativní historicisté.

Samozřejmě, že před determinující mocí figurativního užívání jazyka není úniku. Řečnické figury jsou vlastním jádrem historikova individuálního stylu. Odstraňte je z jeho diskursu a zničíte mnohé z účinku jeho „vysvětlení“ ve formě „idiografického“ popisu. Studium figurativního prvku v daném historickém diskursu nám však umožňuje charakterizovat jeho instrumentální, věcné (pragmatické) a konativní dimenze. Teorie řečnických figur nám dovoluje sledovat historika při kódování pole událostí do něčeho, co se může jevit jen jako prvotní a nehodnotící popis. Ve skutečnosti však jde o předběžné figurativní ztvárnění (prefiguration) pole, jež nás připravuje na formální vysvětlení nebo interpretaci, které historik *následně* nabídne.¹² Z tohoto pohledu je klíč k „významu“ daného historického diskursu obsažen právě tak v *rétorice* popisu předmětu jako v *logice* argumentů, které mohou být nabídnuty k jeho vysvětlení, ať už jsou tyto argumenty jakékoli. Tento rétorický prvek je pro pochopení podstaty kompozice historického diskursu snad ještě důležitější než prvek logický. Neboť právě figurativním ztvárněním (figuration) historik ve skutečnosti *vytváří* předmět diskursu. Vysvětlení tohoto předmětu je pak jen něčím o málo více než formalizovanou projekcí kvalit, jež historik přidělil předmětu původním figurativním ztvárněním.

Toto vše je samozřejmě vysoce abstraktní, a aby to nabylo na přesvědčivosti, je potřeba jak dalšího teoretického upřesnění, tak doložení na příkladech. V následujícím textu se proto pokusím charakterizovat historický diskurs poněkud formálnějšími pojmy a poté analyzovat úryvek z „vlastní“ historické prózy, abych vysvětlil vztah mezi jejími zjevnými a skrytými (figurativními) významy. Pak se vrátím jednak k problému vztahu mezi historiografií „ve vlastním smyslu slova“ a jejím historicistickým protějškem, jednak k několika obecným poznámkám o možných typech nebo způsobech historického podání, které jsou předkládány figurativní analýzou.

Již jinde jsem se snažil dokázat, že historický diskurs by neměl být považován za zrcadlový odraz souboru událostí, které, jak se tvrdí, jednoduše popisuje.¹³ Historický diskurs by měl být oproti tomu na-

¹² Viz H. White, *Metahistory*, str. 31–38.

¹³ Viz můj článek *Metahistory: The Historical Text as Literary Artifact*, in: *Clio*,

hlížen jako systém znaků, který směřuje dvěma směry zároveň. Za prvé k souborů událostí, které chce popsat, za druhé k druhu příběhové formy, k níž mlčky přirovnává soubor událostí s cílem odhalit jeho formální koherenci považovanou buď za strukturu, nebo za *proces*. Například daný soubor událostí uspořádaný více méně chronologicky, ale zakódovaný tak, aby se jevil jako fáze *procesu* se zřejmým začátkem, středem a koncem, může být ztvárněn jako romance, komedie, tragédie, epos nebo cokoli jiného, v závislosti na valencích přidělených rozličným po sobě následujícím událostem jako prvkům rozpoznatelných archetypálních příběhových forem.

Na této činnosti narativního strukturování (emplotment) si můžeme uvědomit fungování těch procesů, které Freud ve svém *Výkladu snů* přesvědčivě určuje jako komponenty jakékoli poetické aktivity, ať již bdícího nebo spícího vědomí.¹⁴ Historik, jako každý spisovatel diskursu v próze, *formuje* své materiály. Může je formovat tak, že je přizpůsobí „rámcí předem vytvořených představ“ způsobem, jaký Popper připisuje Hegelovi nebo Marxovi, nebo je může formovat tak, aby je přizpůsobil „předem utvořenému selektivnímu hledisku“ toho typu, který zaujímá romanopisec ve své funkci vypravěče příběhu.¹⁵ V obou případech však historikovo vylíčení fenoménů, o kterých uvažuje, odhalí nejméně dvě významové roviny, které můžeme přirovnávat ke zjevným a skrytým rovinám snu nebo k doslovné a figurativní rovině krásné literatury obecně.

Ve většině diskusí o historickém diskursu jsou konvenčně rozlišovány dvě roviny: na jedné straně rovina *fakt* (dat neboli informací), na straně druhé rovina *interpretace* (vysvětlení neboli příběhů vyprávěných o faktech). Tímto konvenčním rozlišením je však zastírána obtíž rozeznat tyto dvě roviny v rámci diskursu. Není tomu tak, že by fakt byl jedna věc a interpretace věc druhá. Fakt je v diskursu prezentován na určitém místě a určitým způsobem, aby potvrdil interpretaci, jejíž má být součástí. Interpretace pak čerpá sílu své hodnověrnosti ze způsobu a z pořadí, jakými jsou fakta prezentována v diskursu. Diskurs je skutečnou kombinací fakt a významu, která mu dodává podo-

3, č. 3 (June, 1974).

¹⁴ Viz S. Freud, *Interpretations of Dreams*, kap. 6, *The Dream-Work*; česky: *Výklad snů*, kap. 6, *Snová práce*, Pelhřimov 1994, str. 172–311.

¹⁵ K. R. Popper, *The Poverty of Historicism*, str. 150–151; česky: *Bída historicismu*, str. 116–117.

bu *specifické* významové struktury. Ta nám dovoluje rozpoznat diskurs jako produkt určitého druhu historického vědomí spíše než jiného.

Na tomto posledním tvrzení by nemuselo být nic překvapivého, neboť v historické teorii se obecně uznává, že *všechna* historická líčení jsou v jistém smyslu „umělecká“. Upozorňuji však na to, že umělecká složka historického diskursu může být odhalena analýzou ve své podstatě specificky *rétorickou*. Víc než to: hodlám prokázat, že základní typy historického diskursu mohou být ztotožněny s typy prozaického diskursu, analyzovanými v teorii rétoriky, a to na základě způsobů figurativního užití jazyka, které jsou těmito typy rozličně upřednostňovány.

Abych ukázal, co mám na mysli, budu analyzovat úryvek napsaný moderním historikem, kterého by nikdo, jak se domnívám, vážně nepovažoval za historicistu. Chci ukázat, že vysvětlovací účinek podání souboru událostí pochází především z odkazů k určitým konvenčním literární charakterizace, které tvoří figurativní rovinu diskursu. Ukáži také, že tento skrytý význam diskursu může být ztotožněn s jazykem samým užívaným k popisu analyzovaných událostí. Užití jazyka slouží jako „kód“, kterým je čtenář vyzván, aby zaujal určitý postoj k faktům a k jejich interpretaci, tak jak mu jsou předkládány ve zjevné rovině diskursu. Zde je slibovaný úryvek:

Republika vytvořená Ústavodárným shromážděním ve Výmaru trvala teoreticky čtrnáct let, od roku 1919 do roku 1933. Její skutečný život byl kratší. Její první čtyři roky byly promarněny politickým a ekonomickým chaosem, který následoval po první světové válce, během posledních tří let existovala dočasná diktatura, napolo zastřená legalitou, která proměnila republiku v pouhé předstírání dlouho před tím, než byla otevřeně svržena. Pouhých šest let vedlo Německo napohled demokratický, mírový život, ale v očích mnohých zahraničních pozorovatelů těchto šest let se zdálo být normálním, tím „pravým“ Německem. Předchozí staletí a následující desetiletí německých dějin se zdály být odchylkou. Hlubší zkoumání by možná našlo pro objasnění těchto šesti let jiné příčiny než krásu německého charakteru.¹⁶

¹⁶ A. J. P. Taylor, *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany since 1815*, New York 1946, str. 189–190. [Pozn. překl.: Abychom umožnili čtenáři lépe sledovat Whitovu analýzu, otiskujeme zde citovaný úryvek v původním znění: *The Republic created by the Constituent Assembly at Weimar lasted in theory for fourteen years, from 1919 to 1933. Its real life was*

Vybral jsem si tento úryvek „namátkou“ v tom smyslu, že jsem jednoduše otevřel antologii historických prací o třetí říši a prostudoval jsem několik synoptických charakteristik toho „období“ z pera historiků rozdílného metodologického názoru a ideologického přesvědčení. Tento úryvek měl pro mé účely tu výhodu, že byl napsán standardní běžnou angličtinou, ne odbornou hantýrkou, a že měl očividně „literární“ styl.

Historik, který napsal tuto pasáž, je značně oceňován jako spisovatel, rovněž je široce uznávána jeho schopnost smysluplně spojovat fakta a jeho výjimečné, i když rozhodně nikterak přemrštěné polemické vlohy. Kromě toho, kdyby se mu naznačilo, že to, *co* musí říci, tj. jeho prezentace fakt a argumenty nabídnuté na podporu jejich vysvětlení, je neoddelitelné od *způsobu*, jakým to říká, považoval by to se vši pravděpodobností za urážku svých profesionálních schopností. Jeho vylíčení tohoto období německých dějin je však něčím více než jen výkladem, v němž postupně získává právo na rétorickou charakteristiku událostí, které chce jenom popsat a objektivně analyzovat. Jako všechna historická líčení, i toto je ve své skryté neboli figurativní rovině postupným zakódováním událostí, které na povrchu existují jako prostý popis a analýza.

Mnohé z toho je zjevné z dikce úryvku. Ta signalizuje ironický postoj pisatele, nejen ve vztahu k nejmenovaným „zahraničním pozorovatelům“ oněch šesti let, která se jim zdála být „normální“, ale stejně tak ve vztahu k „Německu“ té doby. Jedná se zde však ještě o něco více než pouze o ironický tón. Fakta a figurativní charakteristika jsou kombinovány tak, aby vytvořily představu předmětu, k němuž se ve skutečnosti vztahuje diskurs a který je zcela odlišný od zjevného předmětu, totiž Německa samého. Tento skrytý referent je vytvořen figurativními rétorickými postupy, které mohou být určeny z vnější roviny diskursu.

shorter. Its first four years were consumed in the political and economic confusion which followed the Four Years' War; in its last three years there was a temporary dictatorship, half-cloaked in legality, which reduced the republic to a sham long before it was openly overthrown. Only for six years did Germany lead a life ostensibly democratic, ostensibly pacific; but in the eyes of many foreign observers these six years appeared as normal, the „true“ Germany, from which the preceding centuries and the subsequent decade of German history were an aberration. A deeper investigation might have found for these six years other causes than the beauty of the German character.]

Zamysleme se ze všeho nejdříve nad faktografickými informacemi obsaženými v úryvku. Je nám řečeno, že

1) republika byla vytvořena Ústavodárným shromážděním ve Výmaru,

2) trvala čtrnáct let, od roku 1919 do roku 1933,

3) její první čtyři roky se vyznačovaly politickým a ekonomickým chaosem,

a konečně,

4) během posledních tří let byla ovládána diktaturou.

To, co by se mohlo jevit jako další faktická sdělení, jsou ve skutečnosti soudy a interpretace:

5) republika trvala čtrnáct let „teoreticky“, ale „ve skutečnosti“ mnohem méně,

6) diktatura byla „napolo zastřena legalitou“,

7) diktatura „proměnila“ republiku v „předstírání“ (sham), dříve než byla „otevřeně“ svržena, a tak

8) jen po dobu šesti let Německo „vedlo život napohled demokratický, mírový.“

Zbytek pasáže sestává z narážek a špatně skrývaného zklamání z naivity jistých „zahraničních pozorovatelů“, dále je tu zmínka o „hlubším zkoumání“, které „by možná našlo“ pro objasnění oněch šesti let „jiné příčiny“ než „krásu německého charakteru“ a pravděpodobně by našlo i způsob, jak proniknout skrze „vnějškovou“ formu německých dějin tohoto období k jejich očividně zkažené *substanci*.

Tato pasáž představuje v malém dobrý příklad základních prvků jakéhokoli historického diskursu. Máme zde na zjevné úrovni *kroniku* událostí, které poskytují prvky *příběhu* se zřejmým začátkem (1919–1923), středem (1923–1929) a koncem (1929–1932). Tento příběh pak má přehledně narýsovanou strukturu, která spojuje jeho fáze v jeden děj popisující odvíjení pseudotragédie. Nárys struktury slouží jako určité sekundární zpracování událostí tvořících kroniku a slouží jejich uspořádání do příběhu, a to prostřednictvím odhalení skrytého významu zjevného podání fakt. Působí to na naše předpokládané, ale formálně nepoužívané schopnosti „sledovat“ události líčené v příběhu a podvědomě „dekódovat“ jejich neuvědoměle zakódovanou strukturu jako zvláštní *druh příběhu* (pseudotragédii nebo satirickou tragédii). Jinými slovy: události příběhu jsou zakódovány užitím figurativního jazyka, jenž je charakterizuje. To umožňuje jejich iden-

tifikaci jako prvků zvláštního typu příběhu, ke kterému *tento konkrétní příběh* patří.

Přítomnost tohoto druhotného významu je signalizována ve dvou úvodních větách pasáže, ve kterých je čtrnáct let „teoretického“ trvání republiky postaveno proti šesti letům jejího „skutečného života“. Tento kontrast mezi teoretickým a skutečným „životem“ republiky rychle posunuje předmět rozpravy do kategorie grotesek, se kterými jsme zvyklí se setkávat v satíře. Hlavní slovesa užitá ve výkladu v aktivním významu – „vytvořit“ (created), „promarnit“ (consumed), „proměnit“ (reduced), „svrhnout“ (overthrown) – slouží k charakterizování *fází* archetypálního literárního příběhu, ke kterému je život republiky mlčky přirovnáván, tedy k pseudotragédii.

Skutečnost, že krátký život republiky byl jen pseudotragédií, je naznačena tím, že vylíčení její postupné destrukce není zmírněno žádným náznakem působení vyvažujících tendencí. Pokud jsou tyto tendence naznačeny, pak jsou charakterizovány jen jako „napohled demokratické“. A ti „zahraniční pozorovatelé“, kteří posuzovali prostředních „šest let“ jako „normální“ a „pravé“ Německo, jsou charakterizováni konvenční metonymií „oka“ místo „mysli“, jako by byli ve svém vnímání povrchní. Jako by šlo o stejné povrchní vnímání, jaké lze předpokládat u jakéhokoli obyčejného oka neřízeného inteligencí. Slova o „hlubším zkoumání“, které tito „zahraniční pozorovatelé“ nedokázali vykonat (a které autor podle všeho vykonal), nepřímou ironicky narážejí („by možná našlo“) na „ošklivost“ německého charakteru naznačenou figurativně (tj. ironicky) v poznámce o jeho jmenem *zdánlivé* „kráse“.

Zpracoval jsem tuto skutečně dosti běžnou pasáž, kterou A. J. P. Taylor musel napsat naprosto lehce a přirozeně, abych názorně ukázal jednoduchou věc. I v tom nejprostším prozaickém diskursu, dokonce i v tom, jehož předmětem nemá být nic jiného než fakta, samo užití jazyka vytváří rovinu druhotného významu pod nebo za „popisovanými“ jevy. Tento druhotný význam existuje zcela nezávisle jak na „faktech“ samých, tak na jakémkoli explicitním argumentu, který by mohl být předložen v mimodeskriptivní, více analytické nebo interpretační rovině textu. Tato figurativní rovina je vytvářena tvůrčím procesem, ve své podstatě poetickým, připravujícím více méně podvědomě čtenáře textu na to, aby akceptoval na jedné straně *jak* přijatelnost popisu fakt, *tak* jejich výkladu, na druhé straně pak vzájemnou adekvátnost popisu a výkladu.

V takto pojatém historickém diskursu mohou být specifikovány dvě významové roviny. Fakta a jejich formální výklad nebo interpretace se jeví jako zjevná nebo věcná „slupka“ diskursu, zatímco figurativní jazyk užitý k charakterizaci fakt poukazuje k hlubokému strukturálnímu významu. Tento skrytý význam historického diskursu je tvořen obecným příběhovým typem, jehož zjevnou formou jsou sama fakta, uspořádaná v určitém pořadí a obdařená rozdílnou závažností. Určitému příběhu vyprávěnému o konkrétních faktech rozumíme tehdy, rozpoznáme-li druh příběhového typu, jehož je konkrétní příběh příkladem.

Tato koncepce historického diskursu nám dovoluje považovat určitý příběh za zobrazení události, o nichž je příběh vyprávěn, zatímco obecný příběhový typ slouží jako *konceptuální model*, ke kterému mají být události přirovnávány, aby mohlo dojít k jejich zašifrování jako prvků poznatelné struktury.

Konceptuálního modelu je možné se dovolávat více méně explicitně a může být prezentován více méně formálně ve snaze vysvětlit nebo interpretovat události zachycené ve vyprávění. Ale takové formální a explicitní dovolávání se konceptuálního modelu, jako např. v nomologicko-deduktivním argumentu, musí být odlišeno od figurativního významu historického diskursu. Figurativní význam je přítomen i v jednoduchém popisu událostí ještě před jejich analýzou, stejně jako v příběhu, který o nich vypráví. Příběh transformuje události z posloupného kronikářského uspořádání, které postrádá smysl, do hypotakticky uspořádané struktury událostí, které můžeme klást smysluplné otázky (co, kde, kdy, jak a proč). Tento prvek příběhu v historickém diskursu existuje i v těch nejpřísnějších příkladech strukturalistické, synchronní, statistické nebo průřezové historické práce. Historický diskurs by neřešil žádný problém, kdyby mlčky nerozlišoval mezi postupným uspořádáním událostí a jistým druhem transformace tohoto uspořádání do struktury, které můžeme klást smysluplné otázky.

Samozřejmě je banální konstatovat, že historický diskurs není dokonalým ekvivalentem jevového pole, které chce popsat, pokud jde o velikost, rozsah či uspořádání posloupnosti, ve které se události staly. Tato skutečnost však je obvykle vykládána jako jednoduchá *redukce* výběrem spíše než jako *zkreslení*, jímž ve skutečnosti je. Nejčastějším způsobem zkreslení je opuštění chronologického pořádku, ve kterém události původně probíhaly, s cílem odhalit jejich „pravý“ nebo „skrytý“ význam. Zde se samozřejmě musíme vyrovnat

s konvenčním, ale nikdy plně neanalyzovaným rozlišením mezi „pouhou“ *kronikou* a tak zvanou vlastní *historií*. Každý připustí, že historik musí postoupit za pořádání událostí do posloupnosti směrem ke stanovení jejich koherence jakožto struktury a přidělit rozdílné funkční hodnoty jednotlivým událostem a skupinám událostí, ke kterým se zdají patřit. Tento úkol je však obvykle chápán jako „objevování“ příběhu nebo příběhů, které jsou domněle pevně zasazeny do zmatku fakt zachycených v pramenu nebo do diachronní posloupnosti událostí tak, jak jsou uspořádány v kronice. Ve skutečnosti však nic nemůže být vzdálenější pravdě.

Žádný daný soubor událostí nevyjevuje předem se vší evidencí ten druh významů, který jim dávají příběhy. To platí jak pro soubory událostí v měřítku individuálního života, tak pro soubory pokrývající sto let ve vývoji národa. *Nikdo a nic nežije příběh*. Posloupnosti událostí mohou přijmout libovolně podobu romance, tragédie nebo komedie v závislosti na úhlu pohledu, z kterého jsou nazírány, a na druhu příběhové formy, kterou historik zvolil jako vodítko artikulace příběhu.

To, o čem je tu řeč, je vytváření rámce, do něhož se umísťují události rozličného významu a komplexnosti, což umožňuje jejich zakódování jakožto prvků rozličných příběhových typů. Zdůrazňuji, že tento proces vytváření s sebou nemusí nést porušování takzvaných zásad doložitelnosti nebo kritérií „faktografické preciznosti“, které vyplývá z prosté neznalosti pramene nebo z chybné informace, jež by v něm mohla být obsažena. Toto vytváření je však zkreslením celého pole fakt, jehož podáním chce být diskurs. Obdobně je tomu v případě každého vytváření modelů.

Toto zkreslení může být opět dvojího druhu: negativní, spočívající v tom, že se vyloučí fakta, která by mohla být zahrnuta do podání pole; a pozitivní, sestávající z *uspořádání* událostí v posloupnosti odlišné od chronologického pořádku jejich původního průběhu. Toto uspořádání dává událostem odlišné funkce v jednotném významovém celku. Zde tedy historik se svými schopnostmi literárního tvůrce užívá stejných technik zhuštění, přesunu, zřetele ke znázornitelnosti a druhotného zpracování, v nichž Freud rozpoznal psychologické strategie užívané při „snové práci“ ke skrytí utajeného (a skutečného) významu snu za zjevnou literární rovinu zprávy o snu.¹⁷

¹⁷ S. Freud, *The Interpretation of Dreams*, in: *Basic Writings*, přel. a vyd.

Po pravdě řečeno, v historikově „poznávací práci“ jsou tyto techniky užívány, aby způsobily opačný pohyb, tj. od změní fakt, která mají strukturu pouhé řadovosti beze smyslu, k odhalení jejich zdánlivě pravého nebo skutečného významu jako prvků srozumitelného procesu. Nezáleží na tom, zda techniky tohoto procesu modelování sestávají z aplikace statistických funkcí χ^2 na to, co se zdá směsicí náhodných událostí, nebo z aplikace pravidel narativní struktury tak, aby se odhalilo „drama“ v tom, co se zdá chaosem dění. Výsledkem je zkresení celého pole fakt pojatého jako totalita všech událostí, které můžeme vnímat v jeho hranicích. Toto zkresení se může zdát srozumitelnější než pole fakt v nezpracovaném stavu nebo jen v kronikářském uspořádání. Je však srozumitelnější jen díky vztahu ke konceptuálnímu modelu, který potvrdil *právě takové*, a *ne* jiné zkresení. Reakcí na tento předem postulovaný konceptuální model je historikovo „zhuštění“ materiálu (tj. zahrnutí některých událostí a vyloučení jiných); „přesun“ některých fakt na okraj nebo do pozadí a jiných blíže středu pozornosti; zakódování jedněch fakt jakožto příčin a druhých jakožto následků; spojování některých a rozdělování jiných fakt. To vše dělá proto, aby „podal“ (represent) zkresení jako hodnověrné. Poté vytvoří další diskurs – „druhotné zpracování“ probíhající vedle oné zjevněji znázorňující (representational) roviny diskursu. Obvykle se objevuje jako přímé oslovení čtenáře a poskytuje explicitní kognitivní základy („racionalizaci“) zjevné formě diskursu v obecné rovině.

Abychom objasnili to, co jsme tu shrnuli, vraťme se k oné pasáži z Taylorovy knihy o Německu. V této stručné přehledné charakteristice období mezi lety 1919 a 1933 jsou známky *zhuštění* zjevné. Nezáleží na tom, že jsme pro analýzu vybrali raději jeden odstavec než kapitolu nebo rozsáhlejší partii textu. Celá kniha nutně zhušťuje svůj materiál, a to nejen ve smyslu *zredukování* rejstříku možných podání, tj. zredukování rozsahu předmětu, jímž se zabývá, ale také ve smyslu *znovuvymezení* určitých prvků předmětu tak, aby se vyjevila pseudo-tragická povaha celku popisovaných událostí, považovaných za dovršený proces. Pokud jde o doklad *přesunu*, projevuje se stejně očividně ve vzájemném srovnání „skutečného života“ republiky s jejím zdánlivým („teoretickým“) životem. Tento „skutečný život“ je středem pojednání, zatímco „teoretický život“ je odhalován jako iluze a tím postupně vytěsňován na okraj. Stejně je to se *zřetelem ke znázornitel-*

A. A. Brill, New York 1938, str. 456–463; česky: *Výklad snů*, cit. d., str. 296–300.

nosti. Jeho známky se objevují ve vnější rovině textu v podobě vypočítávání příčin pádu republiky: poválečný „chaos“, vznik „dočasné diktatury“, která dále podlomila ducha (i když ne literu) ústavy, a všeobecně „předstíraná“ povaha politické struktury republiky. *Skutečné* příčiny selhání republiky jsou však uvedeny pouze figurativně. Mají spočívat v oné „špatnosti“ německého charakteru, která je ironicky evokována představou o jeho jen *zdánlivě* „kráse“.

Na dvou kauzálních tvrzeních uvedených v pasáži stojí další analýza. První uvádí, že „první čtyři roky [republiky] byly promarněny politickým a ekonomickým chaosem, který následoval po první světové válce“. Doslova *má* toto tvrzení *vzbudit dojem*, že chaos je příčinou politické slabosti, ve skutečnosti však *říká*, že „roky“ mohou být „promarněny“ „chaosem“. Zde je slovo „roky“ metonymií pro „život“, jenž sám je metaforou pro „síly“. Užití pasivního slovesného tvaru („byly promarněny“) však dále naznačuje, že tyto „síly“ byly slabé od počátku. Podobný kontrast mezi tím, co je doslova řečeno, a tím, co je naznačeno figurativními inverzemi, můžeme vidět ve druhém příčinném tvrzení: „Dočasná diktatura, napolo zastřená legalitou, ... proměnila republiku v pouhé předstírání dlouho před tím, než byla otevřeně svržena.“ Doslova se tu tvrdí, že „dočasná diktatura, napolo zastřená legalitou“ (což je sama o sobě metaforická charakteristika budící dojem přítomnosti temných sil v akci) „proměnila“ republiku v pouhé „předstírání“. Sloveso („proměnit“) užitě v této větě má spíše aktivní než pasivní význam, čímž naznačuje moc a sílu nepřátel republiky v protikladu ke slabosti jejich stoupenců. Tento mlčky předpokládaný protiklad dovoluje, aby čtenáři nakonec akceptovali vysvětlení pádu republiky jako přijatelné. Konec konců není nic překvapivého na tom, že silné a aktivní síly jsou úspěšné v ničení slabých a zmatených. Je přirozené, že „skutečné“ entity vítězí nad pouze „předstíranými“.

Nyní jsme schopni rozpoznat rozhodující metaforu celé pasáže, která prostředkuje mezi doslovnou a figurativní dimenzí diskursu, metaforu, jež byla odhalena ve slově *fikce*, *předstírání* (*sham*). Toto slovo je etymologicky příbuzné s anglickým *stud*, *hanba* (*shame*) a v nejstarším dochovaném užití v angličtině znamená také „lest, trik, úskok“ (*trick*), „podvod“ (*fraud*) a „padělek, napodobeninu“ (*counterfeit*).¹⁸ Tato metafora vzbuzující dojem zlého úmyslu, neupřímnosti

¹⁸ Viz *The Oxford Dictionary of English Etymology*, vyd. C. T. Onions, Oxford

a pouhého zdání stvrzuje užití sloves označujících postupné fáze procesu rozkladu „života“ republiky: „vytvořit“, „promarnit“, „proměnit“ a nakonec „svrhnout“. Je to opět tato metafora, která potvrzuje Taylorův ironický postoj jak *vis-à-vis* předmětu jeho pojednání, tj. Výmarské republice, tak oněm „zahraničním pozorovatelům“, jejichž oči byly stejně slepé, jako byl jejich rozum nepřítomný.

Musí zde být zdůrazněno, že předmětem Taylorova podání, referentem pojednání, není Výmarská republika jako taková, ale spíše „fikce“ („sham“), kterou republika vytvářela. Metafora „předstírání“, „fikce“ („sham“), je rozhodující v tom smyslu, že totiž poskytuje paradigmatickou osu pasáže, která potvrzuje posun od vnímání vnějšího zdání k vnímání vnitřního úpadku na syntagmatické ose. Implicitní struktura vztahu mezi vnějším a vnitřním, mezi zdáním a skutečností republiky, je stejná jako struktura vztahu mezi očima a hloupým rozumem zahraničních pozorovatelů, kteří k ní měli sympatie. Je to forma bez substance. A právě charakteristika této formy bez substance je hlavním cílem zbývající části Taylorova líčení dějin Německa od roku 1815 do Hitlera.

Nyní chci připomenout, že obdobně by mohla být analyzována celá Taylorova kniha a samozřejmě jakékoli historické práce, včetně těch, které obvykle považujeme za „klasické“, jako jsou díla Micheletova, Rankeho, Tocquevillova, Marxova, Burckhardtova, stejně jako modernější práce Huizingovy, Braudelovy, Marca Blocha a Croceho. Když nic jiného, nabízejí se takové práce právě té rétorické analýze, o jakou jsem se pokusil na úryvku z Taylorovy knihy, a to mnohem více, než se k tomu hodila ona pasáž. Tak otevřeně „literární“ tyto práce jsou. Pasáž z Taylora byla k této analýze, která by mohla být považována za jakési až přepjaté pitvání, vybrána proto, že je tak neuvědoměle rétorická, tak jasně zamýšlející předložit fakta bez příkras a prezentovat argumentaci rázně a přímočaře. Mým záměrem nebylo uvrhnout v pochybnost určitou Taylorovu interpretaci materiálů, ale vyložit, co může být rozuměno „hlediskem“, z kterého píše, a ukázat, že to, *co* říká o svém tématu, a to, *jak* to říká, je ve skutečnosti neodlišitelné.

Lze jen stěží pochválit onu pasáž za živost jejího jazyka. Většina metafor, které jsou v ní obsaženy, je neživá, ale působivost fádních

1967, str. 816. [Pozn. překl.: Sr. K. Hais – B. Hodek, *Velký anglicko-český slovník*, Praha 1992.]

metafor na určité skupiny čtenářů by neměla být podceňována. Ve skutečnosti mohou být uspokojující, mají totiž ten účinek, že upevňují již zastávané názory a dovedou přiblížit jevy, které by jinak zůstaly exotickými nebo cizími. Zřídka se připomíná, jak může být dosaženo efektu „objektivit“ užitím nepoetického jazyka, totiž jazyka, ve kterém spíše než živé metafory určují podstatu diskursu metafory neživé. Jenomže ať fádni nebo svěží, jazyk této pasáže funguje přesně stejným způsobem jako poezie. Přesunuje pozornost ze zjevné roviny diskursu na skrytou či figurativní rovinu a zpět. To přináší autorovi právo formálně vysvětlit, proč jsou věci *jiné*, než se zdají být, a proč jeho líčení odhaluje, jak *se věci skutečně staly*.

Jestliže jsem tedy v tomto bodě prokázal přijatelnost myšlenky, že každý historický diskurs má figurativní významovou rovinu, domnívám se, že je nyní možné vyřešit některé obvyklé problémy historické teorie. Především můžeme nyní vidět společné rysy i rozdíly mezi „filosofií dějin“ a „historiografií“. Jako kterákoli filosofie dějin i historické vyprávění dosahuje svého účinku v rovině vysvětlení odkrytím hlubšího významu událostí, které líčí pomocí jejich charakterizace figurativním jazykem. Jejich zásadní odlišnost spočívá v tom, že zatímco ve filosofii dějin je figurativní prvek v diskursu vnesen na povrch textu, formalizován abstrakcí a považován za „teorii“, jež ovlivňuje jak zkoumání událostí, tak jejich podání, v historickém vyprávění je figurativní prvek odsunut do nitra diskursu, kde nejasně nabývá podoby ve vědomí čtenáře a slouží jako základ, na kterém mohou být vzájemně adekvátně kombinována „fakta“ a „vysvětlení“. Pokud si tedy historik ve vlastním smyslu slova nebude uvědomovat, do jaké míry sám jeho jazyk určuje nejen styl, ale také obsah a význam jeho diskursu, musí být prohlášen za méně sebekritického, a dokonce méně „objektivního“ než filosof dějin. Ten se alespoň pokouší kontrolovat svůj diskurs užitím odborné terminologie, která činí to, co zamýšlí říci, jasným a otevřeným kritice.

Za druhé, odkrytí existence figurativního prvku v každém historickém diskursu nám dovoluje porozumět lépe vztahu mezi zdánlivě historickým způsobem podání a způsobem historicistním, který je jeho předpokládaným protějškem. Zde si můžeme povšimnout toho, že základní není rozlišení mezi zájmem o dílčí a – oproti tomu – o obecné aspekty historického procesu. Rozhraní vede spíše mezi těmi autory historických prací, kteří si uvědomují, že není volby mezi těmito dvěma aspekty historického oboru, a těmi, kteří si myslí, že taková volba možná je. Historický diskurs usiluje o vysvětlení vztahu

mezi částmi a celky nebo mezi fázemi a dovršenou strukturou procesu. Pokud neexistuje specifická teorie tohoto vztahu, jsme nuceni užívat jazykové tropy – metaforu, metonymii, synekdochu – , abychom jej ztvárnili figurativně. Tyto tropy se mohou objevovat ve vysoce stylizované, abstraktní formě v historicistních podáních skutečnosti, neméně však jsou přítomny v historických podáních, totiž jako „teorie“, které ovlivňují artikulaci diskursu. Nezáleží na tom, zda konkrétní *formou* diskursu je dobře vyprávěný příběh, nebo logická rozprava. Pokud nemáme skutečně vědeckou analýzu způsobů vztahů, které existují mezi prvky historického pole, je tropologie jediný konceptuální model, který máme k dispozici. V tomto ohledu jsou předpokládané rozdíly mezi narativním a synchronním líčením spíše otázkou důrazu než obsahu. Je sice pravda, že historicista charakteristicky užívá podrobností k tomu, aby doložil příkladem nebo ilustroval obecné principy, o nichž tvrdí, že je objevil svým studiem dějin. To však neznamená, že historikova snaha soustředit se na podrobnosti „kvůli nim samým“ jej osvobozuje od toho, aby se dovolával těch zobecnění, díky kterým se formuje jeho popis jednotlivin ve srozumitelné vyprávění. Toto dovolávání se je obsaženo ve figurativním jazyce, který historik užívá jak k popisu prvků určitého pole, tak k charakteristice změn tohoto pole v průběhu procesu jeho vývoje. Zobecnění mohou být odsunuta do nitra diskursu a jednotliviny umístěny do popředí, tato druhotná významová rovina však má v historikově diskursu stejnou funkci, jakou mají teorie v diskursu historicisty.

Za třetí, analýza této figurativní roviny historického diskursu nám dovoluje konceptualizovat možné typy historického podání tím, že rozpoznáme tropologické mody, které řídí figurativní charakterizaci jak struktury dané historické oblasti, *tak* fází, do nichž je rozčleněna jakožto proces. Bylo dávno uznáno, že tropy metafora, metonymie, synekdocha a ironie tvoří základní obecné typy figurativního užití jazyka. Již jinde jsem se pokusil ukázat,¹⁹ že daný styl historikova výkladu může být charakterizován jeho oblíbeným tropem, jiným z těchto tropů či jeho úsilím prostředkovat mezi nimi. Tvrdím, že *forma* zdánlivě přímočaré historické narace je závislá na řídicím tropologickém modu figurativního ztvárnění (figuration), stejně jako je kterékoli historicistní líčení závislé na teorii, kterou se snaží prokázat jako oprávněnou. Různé formy historické narace jsou produktem

¹⁹ H. White, *Metahistory*, cit. d.

snahy uchopit svět figurativně, stejně jako jsou různé formy historicistního výkladu determinovány teoretickým aparátem svých rozličných autorů. Sám se domnívám, že rozličné způsoby, jimiž je teorie artikulována v různých vědách, představují teoretickou formalizaci tropů přirozeného jazyka. Platí to rozhodně o oborech, jako je historie, kde zatím nedošlo k dohodě o přesném způsobu užití jazyka jako standardního modelu popisu informací, formulace problémů a referování o jejich řešení. Řekl bych tedy, ačkoli zde nemohu svou argumentaci obhajovat, že můžeme mluvit o metaforických, metonymických, synekdochických a ironických způsobech historického diskursu. A protože tyto způsoby korespondují s modalitami čtenářova užití jazyka (a tedy i s jeho způsoby konceptualizace světa), poskytují půdu pro komunikaci porozumění a významů mezi určitými „školami“ historiků na jedné straně a určitými skupinami čtenářů na straně druhé. Protože veškeré historické psaní obsahuje obecně poetický prvek, který se projevuje v prozaickém diskursu jako rétorický, uchovávají si významné historické práce, ať již jsou napsány historiky, či historicisty, svou svěžest a mistrovství dlouho poté, kdy přestanou být považovány za příspěvky k „vědě“.

Za čtvrté, rozpoznání figurativní dimenze historického diskursu nám umožňuje přikročit z nové perspektivy k problému historického relativismu. Starší, rankovský historicismus byl relativistický, pokud věřil, že pochopení historického fenoménu vyžaduje, aby jej historik posuzoval „jeho vlastními pojmy“ či „kvůli němu samému“. Být „objektivní“ zde znamenalo vyjít za hranice historikovy vlastní doby a kultury, vmyslit se do vědomí studované doby, posuzovat daný svět z *jeho* perspektivy a napodobit způsob, jakým se jevil hercům v dramatu, které historik líčil. Novější, absolutistická větev historicismu – do níž patří Hegel, Marx, Spengler *et alia*, tuto „scientističtí“ historicisté ostře kritizovali Popperem – tvrdila, že překoná relativismus zavedením vědeckých teorií do historické analýzy, užitím odborné terminologie a odhalením zákonů, které ovládají historický proces po všechny časy a na všech místech. Také modernější historici orientovaní na sociální vědy tvrdili, že překročí relativismus tím, že budou užívat přesné metody a vyvarují se „impresionistických“ postupů svých konvenčnějších narativistických protějšků. Je-li však moje hypotéza správná, nemůže existovat nic takového jako nerelativistický výklad historické skutečnosti, vzhledem k tomu, že každé vyličení minulosti je zprostředkováno způsobem jazyka, v němž historik for-

muluje svůj původní popis historického pole, dříve než může předložit jakoukoli analýzu, vysvětlení nebo interpretaci.

Užití odborného jazyka nebo specifické metody analýzy, jako je například ekonometrie nebo psychoanalýza, neosvobozuje historika od lingvistického determinismu, jemuž zůstává podřízen konvenční narativní historik. Oproti tomu věrnost určité metodologii a odbornému terminologickému systému, který tato metodologie vyžaduje, uzavře právě tolik úhlů pohledu na jakoukoli danou historickou oblast, kolik jich otevře. Nejde tedy o to volit mezi Rankovým relativistickým historicismem a objektivnějším historicismem Marxovým, Spenglerovým, Weberovým nebo Toynbeeho. Stejně tak nejde o to vybrat si mezi novými „sociálně vědnými“ postupy ekonometrie, psychoanalýzy nebo demografie a staršími rozšířenými narativními postupy významných vypravěčů o dějinách. *Všechny jsou stejně relativistické*, stejně omezené zvoleným jazykem, v jehož rámci je vymezeno, co je možné říci o předmětu studia.

Jestliže však je tato teorie jazykového determinismu správná, nabízí zároveň východisko z absolutního relativismu a cestu konceptualizace pojmu pokroku v historickém rozumění. Protože se jedná o teorii *jazykového* determinismu, můžeme si představit způsob překládání z jednoho modu diskursu do druhého, stejně jako překládáme z jednoho jazyka do druhého. Tento způsob konceptualizace problému relativismu je lepší než ten, který zakládá své hledisko na epoše, místě nebo ideologické věrnosti. Neumíme si totiž představit způsob překladu mezi těmito úhly pohledu, zatímco si můžeme dobře představit způsoby překládání mezi rozličnými jazykovými kódy. Je nesmyslné říci, že dokážeme přeložit vnímání Francouze do vnímání Němce, představu renesančního člověka do představ člověka středověkého nebo představu radikála do představ liberála. Má však smysl říci, že dokážeme přeložit pojmy historika, který formuloval svůj diskurs v modu metafory, do pojmů historika, který jej formuloval v modu synekdochy, nebo že dokážeme přeložit pojmy toho, jenž vidí svět ironicky, do pojmů toho, jenž se na něj dívá prostřednictvím modu metonymie. A jestliže jsou jazykové tropy limitované, jestliže jsou typy figurativního ztvárnění (figuration) omezené, pak je možné si představit, jak se naše podání historického světa seskupují v jednotný celkový obraz tohoto světa a jak je možný pokrok v našem rozumění tomuto světu. Každé nové podání minulosti představuje další přezkoušení a protřebení našich schopností ztvárnit svět jazykem, takže každá nová gene-

race je dědicem nejen více informací o minulosti, nýbrž také adekvátnějšího poznání našich schopností minulosti porozumět.

To mě přivádí k poslednímu bodu, kterým se chci zabývat. Týká se vztahu mezi historií pokládanou za umění a historií považovanou za vědu. Tentýž typ analýzy, jaký jsem provedl na úryvku z Taylorovy knihy, mohl být aplikován na jakýkoli historický text. Jak jsem již řekl, bylo by jednodušší aplikovat jej na klasické autory jako jsou Michelet, Ranke, Tocqueville, Burckhardt, Huizinga, Marx, Hegel nebo Spengler, a to z jednoho prostého důvodu: tito autoři jsou zjevněji „umělečtí“ či „literární“ než jejich méně umělecky sebeuvědomělé protějšky. Jsem dalek toho omezovat jejich status jakožto historiků, nicméně je to právě literární či umělecká složka jejich diskursu, která je zachraňuje před definitivním odmítnutím a zajišťuje jim místo mezi „klasiky“ historiografie. Právě síle tvořivé představitosti klasických autorů skládáme hold, ctíce jejich díla jako vzory historického řemesla dlouho poté, kdy jsme přestali věřit jejich učení nebo konkrétním vysvětlením „fakt“, jež se snažili popsat. Vyjmeme-li významné historické dílo ze sféry vědy, abychom je umístili do sféry literatury jako dílo klasické, tak jako jsme to udělali s Gibbonem, pak to, čemu nakonec skládáme hold, je historikova schopnost vládnout talentem, jenž spočívá v tvárnosti, je figurativní a vposled jazykový. Robert Frost kdysi řekl, že když básník zestárne, *umírá* do filosofie. Když zastará významné dílo historiografie nebo filosofie dějin, je *znovuzrozeno* jako umělecké dílo.

Přeložil Vladimír Urbánek